

ДНІРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису
УДК (091) (477) "164"

ЧОРНИЙ ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСІЙОВИЧ

**ВЧЕННЯ ПРО ЛЮДИНУ ЧЕРНІГІВСЬКОГО
ЛІТЕРАТУРНО-ФІЛОСОФСЬКОГО КОЛА
(друга пол. XVII- перша пол. XVIII ст.)**

Спеціальність 09.00.05 -
історія філософії

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Дніпропетровськ - 1998

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Чернігівському державному педагогічному університеті імені Т.Г.Шевченка на кафедрі філософії.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор Шевченко Володимир Ісакович, Чернігівський державний педагогічний університет імені Т.Г.Шевченка, завідувач кафедри філософії .

Офіційні опоненти:

Доктор філософських наук, професор Бичко Ада Корніївна,
Київський театральний інститут
ім. М.Карпенка-Карого, кафедра суспільних наук.

Кандидат філософських наук, доцент Гарник Олександр Васильович,
Дніпропетровський державний університет, кафедра філософії.

Провідна установа- Інститут філософії Національної Академії Наук України,
відділ історії філософії України .

Захист відбудеться " 15 " січня 1999 року о "14" годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.03.01.17. при Дніпропетровському державному університеті (320625, МПС. м.Дніпропетровськ, пр-т Гагаріна, 72, кор. N 1, ауд. " 307 ").

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Дніпропетровського державного університету.

Автореферат розісланий "14" грудня 1998 року

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради,
кандидат філософських наук, доцент

А.Б. Філатов.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження.

Масштабність суспільних перетворень ставить народ, державу, наукову громадськість України перед завданням поглиблення національної самовизначеності серед народів світу, організації ефективних форм життєдіяльності на власній соціокультурній основі. Вирішенню таких завдань сприяє ґрунтовне дослідження історії філософських засад культури українського суспільства.

Філософська думка українського народу концентрує в собі найхарактерніші архетипи та парадигми національного культуротворення, а відтак слугує важливим методологічним чинником національної самосвідомості, орієнтиром в розробці різних аспектів державної політики, засобом обґрунтування нової навчально-виховної системи, формою інтепретації здобутків науки і техніки у контексті національної культури. Дослідження історії української філософії, в свою чергу, повинні враховувати потреби сучасного етапу духовного життя українського народу.

Особливу роль в історії української філософії посідає класична доба, тобто філософська думка XVII-XVIII ст. Тоді в Україні, як і в більшості країн Європи, створюються ті засади філософського світорозуміння, котрі визначають тенденції філософської культури України аж до наших днів.

Такі мислителі цієї доби, як П.Могила, І.Гізель, Л.Баранович, І.Галятовський, І.Орновський, О.Бучинський-Яскольд, Л.Крщонович та інші, розробляють філософські погляди на світ, людину, суспільство, державу тощо, на ґрунті яких рухається українська філософська думка XIX-XX ст. Тому не дивно, що класична доба української філософії викликає до себе підвищену увагу серед вчених в Україні і за її межами.

Причому у вивченні класичної доби української філософії все більшу значущість набувають дослідження діяльності провідних осередків філософської думки, якими в цей період постають Київ, Львів та Чернігів. Найбільша увага нині приділяється філософським процесам XVI-XVIII ст., які відбувались в Західній Україні та Київщині. Але майже не дослідженою залишається творчість Чернігівського літературно-філософського кола. Про його існування вперше згадували Сумцов М.Ф. та Попов П.М. Разом з ними можемо констатувати, що філософія цього неформального об'єднання залишається по суті не вивченою. Принаймні, жодної книги, в якій би узагальнено аналізувалася філософія цього об'єднання, або давалася характеристика однієї із сторін цієї філософії, немає. Разом з тим, Чернігівське коло хоч і є своєрідним продовженням філософії Києво-Могилянської академії на землях Лівобережної України у добу культури українського бароко, посідає у соціокультурному процесі України особливе місце. Воно зумовлено тим

специфічним статусом, який займала Гетьманщина, як козацька держава, в історії України XVII-XVIII ст.

Праця діячів Чернігівського літературно-філософського кола як письменників, поетів, політиків і богословів періоду XVII-XVIII ст. на Україні надзвичайно помітна. Етико-філософські та поетичні твори мислителів, їх проповіді, богослівсько-полемічні трактати, епістолярна спадщина, утворюють важливу сторінку вітчизняної історії. Проте їх світоглядно-філософська думка потребує ще ретельного дослідження й осмислення.

Дане твердження не заперечує великий доробок таких дослідників історії української філософії, як А.К.Бичко, І.В.Бичко, П.І.Гнатенко, В.С.Горський, В.М.Нічик, Я.М.Стратій, В.І.Шинкарук та багатьох інших. Отримані ними результати допомагають визначити обсяг недослідженого, перейти до більш детального аналізу філософської думки України XVII-XVIII ст., спираючись на твори мислителів Чернігівського кола.

Дисертант усвідомлює, що вивчення філософії Чернігівського творчого кола XVII-XVIII ст.- це велика за обсягом і кропітка робота, яку можуть виконати упродовж тривалого часу тільки багато дослідників. Тому автор зосередив увагу на питаннях людинознавства, котрі розробляли представники Чернігівського літературно-філософського кола. Такий аспект дослідження актуалізується тим, що і в наш час дискутується проблема української людини. Подібні проблеми, практично вперше, чітко ставилися саме мислителями Чернігівського літературно-філософського кола XVII-XVIII ст.

Причому питання антропології, що аналізували Л.Баранович, І.Галятовський, І.Максимович, І.Орновський, О.Бучинський-Яскольд та інші мислителі (людина і світ людини, людина і суспільство, природа людини, людська екзистенція, перспективи життя людини в Україні тощо), перегукуються із питаннями, які ставляться сучасною українською філософською думкою.

Актуальність дисертаційного дослідження автор вбачає, отже, у тому, що в ньому робиться перша спроба комплексного дослідження вчення про людину в Чернігівському літературно-філософському колі XVII-XVIII ст. Це сприятиме глибшому розумінню масштабності теперішніх проблем державного будівництва в Україні, ґрунтовнішому осмисленню української філософії, її зв'язків із національною культурою, із загальноєвропейськими філософськими та соціокультурними тенденціями.

Дослідження актуальне також і тим, що вперше робиться спроба прослідкувати рух філософської думки від визнаного інтелектуального центру України - Києво-Могилянської академії - на Лівобережній Україні. Адже саме в Чернігові постає другий, після Києво-Могилянської академії, в Україні і перший на Лівобережжі культурно-освітній центр - Чернігівський колегіум (1700р.).

Актуальність теми дисертації, таким чином, визначається:

- потребами пізнання історії української філософії взагалі, та місця в ній діячів Чернігівського кола XVII-XVIII ст., зокрема;
- загальним підвищенням уваги до антропологічної проблематики з огляду на сучасний стан світової культури і в світлі державного будівництва в Україні;
- необхідністю осмислення творчої спадщини Чернігівського літературно-філософського кола, аналізу антропологічних проблем у творах його діячів, дослідження їх внеску в скарбницю української філософської думки.

Все це дозволить краще орієнтуватись в суспільно-політичних процесах історії України, дасть можливість посилити світоглядний аспект навчально-виховної роботи у вузах і школах, сприятиме подальшому поступу культури України, розширить уявлення про зміст і особливості української філософії.

Об'єктом наукового дослідження є філософська спадщина мислителів Чернігівського літературно-філософського кола XVII-XVIII ст.

Предметом дослідження є проблематика людини у філософських творах діячів Чернігівського творчого кола, що діяло на зламі XVII-XVIII ст. на Україні.

Мета і завдання дисертації. Беручи до уваги те, що на даний час в українській історико-філософській літературі не досліджена творчість мислителів Чернігівського вченого кола в цілому і, зокрема, його вчення про людину, дисертант ставить за мету проаналізувати антропологічну проблематику і охарактеризувати її загальні особливості, властиві творам діячів Чернігівського літературно-філософського кола другої половини XVII- початку XVIII ст.

При реалізації мети автор ставить такі завдання:

1. Проаналізувати наукову літературу, в якій прямо чи опосередковано розглядаються питання людинознавства у Чернігівському літературно-філософському колі.
2. Сформулювати основні методологічні засади та методичні прийоми за допомогою яких ведеться дослідження.
3. Виділити загальнофілософські погляди вчених Чернігівського гурту на людину, зокрема, на її природу, мораль та існування.
4. З'ясувати особливості ставлення представників Чернігівського літературно-філософського кола XVII-XVIII ст. до науки і освіти, питань суспільної злагоди та світової функції людини.
5. Охарактеризувати внесок діячів Чернігівського кола у філософську антропологію на Україні.

Головна мета полягає в аналізі антропологічних проблем у творах вчених Чернігівського кола, їх творчого внеску в історію філософської думки України XVII-XVIII ст., характеристиці тих концептуальних поглядів мислителів, які залишаються актуальними для дослідників сучасних проблем суспільно-політичного життя в Україні.

Реалізуючи мету, дисертант зустрівся з ускладненнями. Адже із багатьох десятків творів, написаних діячами Чернігівського літературно-філософського кола XVII-XVIII ст. латинською, церковно-слов'янською чи польською мовами, на сучасну українську і російську мови перекладено лише декілька. Так, в кінці XIX ст. опубліковано листи Л.Барановича, деякі добірки із книги І.Максимовича "Ілліотропійон", а також окремі невеликі проповіді діячів Чернігівського кола. В наш час було перекладено і надруковано окремі вірші Л.Барановича, І.Максимовича, О.Бучинського-Яскольда, І.Орновського, Д.Туптала, Л.Крщоновича, І.Величковського. Також було надруковано "Ключ розуміння" Іоанікія Галятовського. Частина епістолярної спадщини діячів Чернігівського кола ще у XIX столітті вивезена в Польщу.

Тому автор, в основному, зосередив свою увагу на творах, які написані церковно-слов'янською та староукраїнською мовами і знаходяться в фондах Чернігівського історичного музею, бібліотеці Ніжинського педуніверситету та у відділі стародруків Національної бібліотеки імені В.Вернадського. Базовими творами для автора дисертації стали: праці фундатора Чернігівського кола Л.Барановича "Меч духовний" (1666р.), "Трубы словес проповедных на дни нарочитыя" (1674р.), "Lutnia Apollinowa"(1671р.), "Nowa miara, sterye Wiary" (1676р.), "Триодион" (1685р.); І.Максимовича: "Алфавит собран" (1705р.), "Канон Богородицы" (1709р.); І.Галятовського: "Ключ розуміння" (1985р.); І.Орновського: "Спеза дорогого каміння" (1693р.), "Багатий сад" (1705р.). Використані й інші твори мислителів цього кола.

Теоретичною та методологічною основою дослідження антропологічних питань, що ставляться у творах діячів Чернігівського літературно-філософського кола XVII-XVIII ст., є методологічні орієнтири аналізу історії української філософії, які розроблені протягом 60-90-х років вченими Інституту філософії НАН України, Київського університету ім. Тараса Шевченка, Національного університету "Києво-Могилянська академія", Львівського, Дніпропетровського університетів та інших наукових і навчальних закладів України.

На сьогодні історики української філософської думки, вважає дисертант, рухаються в аналітико-предметному напрямку дослідження, вивчають окремі твори, документи або факти з історії філософської думки України. Даний підхід до історії української філософії дозволяє глибше дослідити історико-філософський поступ XVII-XVIII ст. і відкривати нові джерела філософської думки. Дисертант дотримується цього напрямку, бо це дає можливість конкретно аналізувати

особливості вирішення проблем людини у творах мислителів Чернігівського літературно-філософського кола.

Разом з цим можна виділити інший методологічний підхід, суть якого полягає в аналізі національної і світової значущості української філософії. Дана методологія дослідження, вважає дисертант, представлена роботами І.В.Бичка, В.М.Нічик, П.І.Гнатенка, М.В.Кашуби та інших вчених. Спираючись на їх праці дисертант при аналізі джерел XVII-XVIII ст. керувався такими принципами як: гуманізм, антропоцентризм та екзистенціальність, котрі допомагають досягнути філософсько-антропологічну концепцію, типову для мислителів Чернігівського кола.

Основними методологічними чинниками для дисертанта були також дослідження закономірностей української та світової філософської культури, які розроблялись А.К.Бичко, В.С.Горським, І.С.Захарою, Г.А.Заїченком, В.Д.Литвиновим, В.С.Лісовим, В.С.Крисаченком, І.В.Огородником, І.В.Паславським, Ф.І.Прокофєвим, В.О.Панфіловим, В.І.Даниленком, М.Д.Роговичем, Я.М.Стратій, З.І.Хижняк, В.І.Шевченком, В.І.Шинкаруком, В.І.Шубіним та деякими іншими дослідниками.

Подібні методологічні орієнтири в дослідженнях філософської культури України властиві представникам зарубіжної україністики: Д.Донцову, Т.Закидальському, В.Винниченку, О.Кульчицькому, В.Липинському, І.Лисяк-Рудницькому, Д.Чижевському тощо.

Починаючи з 60-х років XX століття українськими вченими П.В.Копніним, М.В.Поповичем, С.Б.Кримським, В.М.Нічик, І.В.Бичком, Є.К.Бистрицьким, І.А.Івановим, М.О.Булатовим, Л.М.Малишко, В.Г.Табачковським та іншими розробляються концептуальні положення про важливість культурно-творчого підходу, як фундаментального принципу вивчення філософії. Це націлює нас підходити до історії української філософії як до діяльнісного процесу, основу якого складає теоретичне відтворення соціокультурного розвитку української людини. Даний напрямок продовжує традиції української думки, котра вже у XVII-XVIII ст. актуалізувала антропологічну проблематику, розглядала її у зв'язку з світоглядно-культурними традиціями України. Розробляли подібну проблематику у своїх філософських пошуках Г.Сковорода, П.Юркевич, М.Гоголь та інші мислителі які спиралися на народний світогляд і архетипи культури України. Пізніше, цей підхід підтримували І.Франко, М.Грушевський, В.Винниченко та інші дослідники, що зробили суттєвий внесок у вивчення антропологічної проблематики.

Досліджуючи антропологічну проблематику у творах мислителів Чернігівського літературно-філософського кола XVII-XVIII ст., дисертант в основному користується науково-фактологічним методом, але враховує і ті концептуальні положення та підходи історико-філософської методології, які згадані вище. Все це дозволяє всебічніше аналізувати погляди

діячів Чернігівського вченого гурту на людину, розглядати їх вчення як важливий і значущий факт в історії української філософської думки.

Наукова новизна роботи. Дисертант вперше в історико-філософській літературі робить спробу комплексного аналізу антропології Чернігівського кола. В результаті дослідження встановлено:

1. Антропологія Чернігівського творчого кола вперше в історії української філософської думки переходить до розробки екзистенціальних питань життя "простої" людини, які практично не вивчені. Перепоною спочатку була заборона Московської патріархії (друга половина XVII ст.), а потім ідеологічні стереотипи і недосконала методологія (початок і середина XX ст.).

2. Поворот до питань існування простої людини концентровано виражається концепцією "нового Адама", яку розробляли чернігівські мислителі, передусім фундатор науково-освітнього осередку Л.Баранович у 70х-80х роках XVII ст.

3. Основною екзистенціальною ознакою людини представники Чернігівського літературно-філософського кола вважали свободу, сперту на морально умотивований вибір.

4. Визначальною підставою людської свободи представники Чернігівського кола вважали етико-гуманістичне масове перетворення "простих" і "древніх" людей у "нових", засобами якого є наука, освіта, добродійне життя.

5. Філософи доби утворення і розквіту Гетьманщини вважали, що суперечності станового суспільства України XVII ст. можна і потрібно подолати на дорогах морального оновлення, раціоналізації станових відносин, заміни дії "на авось" (Л.Баранович.) політикою, що спирається на національні можливості та традиції.

6. Діячі Чернігівського літературно-філософського кола світове призначення людини вбачають передусім у мирній злагодженій співпраці з іншими людьми, у формуванні такого політико-державного порядку, при якому люди "тяготы друг к другу носят". Тобто, злагоджено компенсують "немощи друг друга".

Дисертант обґрунтовує, що сучасна методологія історико-філософського дослідження дозволяє розкрити джерела філософської антропології мислителів Чернігівського літературно-філософського кола XVII-XVIII століть, які беруть свій початок від української міфотворчості і включають в себе основні концептуальні засади греко-римської та християнської філософії. Спираючись на дані джерела, чернігівські мислителі аналізували проблеми людини у досить оригінальному стилі, який характерний для періоду українського бароко другої половини XVII ст.

Внаслідок аналізу творів діячів Чернігівського наукового гурту виявлено, що антропологічне вчення розроблялося ними у тісному зв'язку з міфологічними, апокрифічними та біблійними сюжетами і символами для кращого сприйняття його населенням України. Але дана

символіка також передавала раціонально-науковий сенс. Так, людина тлумачилася як мікрокосм, що об'єднує в собі все світове розмаїття. Акцентується увага на пріоритетності раціонального початку у життєдіяльності людини.

Дисертантом доведено, що причину війн, розбрату, нестабільності в суспільно-політичному житті України другої половини XVII ст. мислителі Чернігівського літературно-філософського кола вбачали у недоліках виховання і життя людини, відсутності єдиної культурно-освітньої лінії державних правителів, їх моральній слабкості. Із ситуації, в якій опинились люди України кінця XVII століття, мислителі Чернігівського літературно-філософського кола вбачали вихід в тому, щоб покращити людське життя, докорінно змінивши мораль. Лише таким чином можливе оновлення людини. Стрижень концепції утворює орієнтація людини на досконалий ідеал, яким, з їх погляду, був образ Христа. Даний образ, гадалося, поєднував в собі ті риси людини, які необхідні для щасливого життя: мудрість, свободу, доброту, активність, гідність тощо.

Дисертантом також встановлено, що вчені Чернігівського літературно-філософського кола XVII-XVIII ст. продовжують розробляти людинознавчу проблематику, яка помітна у творах їх попередника- чернігівського архімандрита Кирила Транквіліона-Ставровецького, але безпосередньо примикає до антропологічних ідей Петра Могили .

Мислителі Чернігівського літературно-філософського кола XVII-XVIII ст. своїм антропологічним вченням збагатили історію української філософської думки, брали участь у створенні фундамента для дослідження в Україні людинознавчої проблематики у наступних століттях.

Теоретичне й практичне значення дисертації. Відповідно до мети та завдань дисертаційного дослідження, отримані результати важливі для історії людинознавчої проблематики в українській філософській думці. Вони акцентують увагу на оригінальності філософського мислення діячів Чернігівського літературно-філософського кола, як представників культури українського бароко другої половини XVII ст.

Вивчення антропологічного вчення діячів Чернігівського кола дозволяє глибше з'ясувати суть суперечностей життя в Україні XVII- XVIII ст., точніше прослідкувати становлення національної культури, її вплив на людину і суспільне життя в Україні того часу.

Результати дослідження, методологічні засади та обґрунтовані на їх основі теоретичні положення і висновки, можуть бути використані філософами, політологами, культурологами, педагогами й істориками при аналізі антропологічних тем культури українського бароко. Результати дисертаційного дослідження можуть використовуватись також при розробці методологічних аспектів політики української держави, при вивченні світоглядно-філософських

основ соціокультурного процесу в Україні, при аналізі історії української філософії та її зв'язків із зарубіжною філософією, при філософському обґрунтуванні навчально-виховних програм у вузах, коледжах, школах, у викладацькій та просвітницькій роботі.

Частково матеріали досліджень використовувалися кафедрою філософії Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т.Г.Шевченка. Зокрема, матеріали використані викладачами при розробці курсів: "Філософія: історія і сучасність", "Основні проблеми української філософії", "Методологія історичного пізнання". Результати дослідження використовувались особисто дисертантом при читанні курсу філософії в ЧДПУ ім. Т.Г.Шевченка та курсу « Історія української культури» в Інституті підвищення кваліфікації та перепідготовки працівників освіти Чернігівської області. Крім цього, матеріали використовувались як інформативне джерело при розробці теми за держзамовленням: «Антропологічно-концептуальні засади діяльності Малоросійського (Чернігівського) колегіуму та їх вплив на культурно-освітній процес в Україні XVIII ст.»

Апробація дослідження проходила в межах учбового курсу «Філософія: історія і сучасність», який читався студентам ЧДПУ ім. Т.Г.Шевченка (1997-1998рр.), а також у виступах на наукових конференціях і семінарах: "Київ в історії філософії" (Київ, 1996), "Людина, суспільство і культура: історія та сучасність" (Чернігів, 1996), "Культура Лівобережної України" (Ніжин, 1996), "Перші філософські читання пам'яті В.Іванова" (Київ, 1996), "Чернігівський колегіум як культурно-освітній центр України XVIII ст." (Чернігів, 1997), "Філософські читання пам'яті П.Копніна" (Київ, 1997), "Філософська антропологія та соціокультурні процеси на Гетьманщині" (Чернігів, 1998), у наукових читаннях, присвячених 900-річчю твору "Повчання дітям" В.Мономаха (Чернігів, 1997) та інших.

Структура дисертації обумовлена метою, завданнями і логікою дослідження. Вона складається із вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків та списку використаної літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі розкривається актуальність теми, формулюються мета, завдання та новизна дослідження. Вказуються історико-філософські джерела, обґрунтовується методологія його виконання. Робляться основні авторські висновки, показується доцільність теоретичного і практичного застосування отриманих результатів .

У першому розділі - "Огляд літератури по темі дисертації та методологія дисертаційного дослідження" - аналізуються істори-ко-філософські аспекти розгляду теми дисертації в науковій літературі.

Проведений аналіз літератури свідчить, що в історико-філософському плані на даний час комплексно антропологічна проблематика творів мислителів Чернігівського вченого гурту XVII-XVIII ст. не досліджена. Підтвердження цього факту дисертант знаходить ще в 1685 році, коли Московською патріархією було заборонено твори українських мислителів, серед них і роботи діячів Чернігівського кола, для використання з освітньою і церковно-богослужбовою метою на території Росії та України. Їх літературні, особливо філософсько-теологічні, твори були піддані суворій цензурі і забороні. Заборонивши твори доби українського бароко, московський патріархат ніби викреслив із історії значний пласт культури України XVII-XVIII ст., що представляв уявлення українського народу про людину, світ, її життя у світі, мотиви поведінки, самоусвідомлення тощо.

Репресивна політика імперського уряду щодо української мови та культури в цілому, яка посилилась від 20-х років XVIII ст., ставила значні перепони і у сфері досліджень філософсько-антропологічної думки, широко представленої в україномовній літературі та поезії. Враховуючи згадане вище, можна зробити висновок, що рішення церковних і урядових кіл Російської імперії стали значним гальмом на шляху наукового вивчення філософських поглядів авторів доби українського бароко.

Дисертант відзначає, що з середини XIX ст. науковці починають досліджувати літературно-поетичну, громадсько-політичну та церковно-богослівську діяльність Л.Барановича, І.Галятовського, І.Орновського, І.Максимовича та інших діячів кола. Наголошується, що у дослідженнях XIX ст. переважає історико-літературний підхід до їх творчості, у рамках якого філософсько-антропологічна проблематика розглядалась лише дотично. Роботи науковців цього періоду - М.Булгакова, С.Голубева, М.Поторжинського, В.Строева, М.Сумцова та деяких інших, - аналізують діяльність не всіх діячів Чернігівського кола в комплексі, а лише тих, хто заслуговував на їх увагу. Згадані автори відзначали у Л.Барановича, І.Галятовського та інших, турботу за виживання людини в тогочасному суспільстві, що в центрі їх уваги була людина з палаючою "іскрою національної малоросійської самосвідомості". Але розвідки згаданих авторів XIX ст. не є філософськими. Вони лише побіжно зачіпають деякі антропологічні проблеми. Спеціальні дослідження філософії мислителів Чернігівського кола, включаючи антропологічну проблематику, у XIX ст. не проводились. Головна цінність праць згаданих вчених у тому, що вони вже у XIX ст. започатковують ґрунтовне вивчення творчості українських мислителів XVII-XVIII ст., в тому числі діячів Чернігівського гурту.

Доцільно підкреслити, що в кінці XIX на початку XX ст., поряд з позитивними оцінками праці деяких діячів з Чернігівського кола, появилася і критика їх творчості. Наприклад, М.Возняк, І.Франко та інші відомі дослідники, критикували Л.Барановича та І.Максимовича за улесливість до російського царя, слабкість проповідницьких та поетичних творів. Проте ця критика не носила догматичний характер, кожен дослідник мав свою точку зору. Зокрема, В.Перетц та П.Попов вказували на те, що деякі із авторів критикували діячів XVII-XVIII ст. лише за те, що вони не вписувались у їх стереотипні рамці. Адже ґрунтовний аналіз культури українського бароко, як специфічного періоду історії України, на той час науковцями не проводився.

Це спонукає дисертанта стверджувати, що методологія, якою користувались дослідники кінця XIX початку XX ст., не давала можливості об'єктивно оцінити творчість українських мислителів XVII-XVIII ст.

З другої половини XX ст., відбувається поворот до аналізу філософії мислителів XVII-XVIII ст. Тут слід відзначити наукові праці філософів В.Ю.Євдокименка та В.С.Дмитриченка. Хоч їх дослідження філософських поглядів фундатора Чернігівського кола Л.Барановича спираються на схеми марксистсько-ленінської методології, але вони проведені в історико-філософському плані і відкривають нам певні антропологічні ідеї. Дослідники акцентують увагу на тому, що Л.Баранович, відтворюючи у своїх творах і листах тогочасну дійсність українського життя, постає перед нами як гуманіст. Дане твердження, на думку дисертанта, стосується і І.Галятовського, І.Максимовича, О.Бучинського-Яскольда, Л.Крщоновича та інших діячів Чернігівського кола.

Беручи на озброєння методологію історико-філософського дослідження, основні концептуальні положення якої розробляються з 60-х років XX ст. науковцями України, дисертант підкреслює особливість розробки людинознавчої проблематики у філософії XVII-XVIII ст., яка характерна символічністю та алегоричністю. Внаслідок цього перепліталися власне філософські погляди та ідеї міфології і християнської релігії. Це притаманне й творчості Чернігівського літературно-філософського кола.

Дисертант при цьому виділяє роботу А.М.Макарова "Світло українського бароко"(1994р.), де практично вперше намічається аналіз філософських поглядів на життя людини мислителів Чернігівського творчого кола в цілому. Тут вперше твори діячів кола аналізуються комплексно, тобто як автори, які належали до цього гуртка і дотримувалися спільної концепції. А.Макаров доводить, що українські мислителі кінця XVII початку XVIII ст. стояли на одному рівні із західноєвропейськими. Заодно підкреслюється, що робота А.Макарова, хоч і має історико-літературний зміст, але акцентує увагу на багатьох антропологічних проблемах і виправляє деякі помилкові твердження попередніх дослідників.

Дисертант відзначає також, що останніми роками серед істориків філософії поживався інтерес до проблем людини та різних аспектів її життя. З цього приводу наголошується на дослідженні В.М.Нічик "Петро Могила в духовній історії України"(1997р.), де концентрується значний науково-антропологічний аналіз творчості мислителів XVII ст. і подано нові методологічні чинники дослідження історії української філософії цього періоду. Також заслуговує на увагу колективна монографія під редакцією М.В.Кашуби "Проблема людини в українській філософії XVI-XVIII ст."(1998р.), де аналізується еволюція розуміння людини в українській духовній культурі. Але дані дослідження, хоч і прослідковують хід історико-філософського процесу XVI-XVIII ст. на Україні через призму людини, проте спеціально не вивчають творчий доробок мислителів Чернігівського кола у галузі антропологічної проблематики. До цього часу він залишається майже не вивченим.

Беручи до уваги стан і методологію дослідження теми дисертації в науковій літературі, дисертант, *в другому розділі "Питання природи людини в антропології Чернігівського літературно-філософського кола"* розглядає основні джерела, на тлі яких формувалось загальне бачення проблем людини мислителями Чернігівського творчого кола. Це передбачає виявлення тих рис української ментальності, які впродовж віків живили дану проблематику і мають глибоке коріння в народному фольклорі і міфології. Особливістю соціокультурного процесу в Україні XVII-XVIII ст. є своєрідне зрощення середньовічних, ренесансно-реформаційних та просвітницьких поглядів, які у країнах Західної Європи мали певну часову розмежованість.

Українська культура XVII-XVIII ст. ніби губка, вбирала в себе найвизначніші здобутки європейської культури, зберігаючи при цьому своє національне обличчя. Дана тенденція простежується і у творчості мислителів Чернігівського гурту. В дисертації вказується на зв'язок філософських поглядів мислителів, їх вчення про людину, з українською казково-міфологічною традицією. Перш за все, це проявляється у тому, як вчені гурту розмірковують над проблемами життя людини у світі, виявляючи при цьому глибокі знання західної філософії та української культури .

Підкреслюється особливість вирішення проблеми мікрокосму. Вчені Чернігівського кола розуміли мікрокосм не як людську індивідуальність, а як людський рід в цілому, що за своїм походженням і існуванням спирається на всю структуру світу і має властивості суголосьні світовому розмаїттю. Це значить, що окрема людина діє не за матричним принципом, а відповідно до умов кожної конкретної ситуації, виходячи із наявних засобів дії, речей, обставин і людських знань. Дисертант досліджує проблемні питання життя людини, вирішуючи які вчені гуртка використовували народний фольклор та казково-міфологічні сюжети. Поряд з цим значна увага ними надавалася біблійним персонажам: Ісусу Христу, Діві Марії, Лазару, образи яких, завдяки

мистецькому хисту діячів кола, перепліталися із сюжетами українських казок, легенд, міфів. Отже, зв'язок філософських поглядів діячів кола з українською міфологією має різноманітні форми, ураховує, специфіку національної ментальності.

Звертаючись у своїх творах до моралі людини, як показано в дисертації, вчені Чернігівського осередку ґрунтовно використовували філософську базу патристики. Вони спираються на філософські погляди І.Золотоустого, В.Великого, Г.Богослова, А.Августина, І.Дамаскіна та інших патріархів.

Автор наголошує, що суттєво вплинули на вчених Чернігівського кола морально-філософські концепції стоїків. Розглядаючи питання людської моралі, вчені виявляють різнобічне знання творів Сенеки, Зенона, Епікура, Діогена Синопського тощо.

Мораль людини трактується діячами Чернігівського кола XVII-XVIII ст. як сила, покликана здійснити гармонію особи й суспільства. Вона апелює до свідомості, совісті, мудрості. Цих якостей вчені чернігівці вимагали і від правителя, як "філософа на троні". Діячі кола вірили, що кожна людина може піднятися до етичної досконалості, через яку можливе щастя у земному житті.

Також в другому розділі показано, що мислителі Чернігівського творчого кола відображали у своїх працях основні риси доби українського бароко.

Автор доводить, що стиль і концептуальні підходи мислителів Чернігівського кола не є повторенням або інтерпретацією творів античних, християнських та західноєвропейських філософів. Вчені Чернігівського гурту розвивають свої ідеї, даючи відповіді на ті проблеми людської свободи, що хвилювали український народ, хоч антропологічна проблематика, вважає дисертант, не має кордонів. Просвітники з Чернігова бажали навчати людей раціональному життю, допомогти їм свідомо визначитись у світі.

Так чи інакше, але згадані тенденції означали звертання чернігівських просвітників до проблем раціонального життя людей. Найважливішими вони вважали питання, пов'язані зі ставленням до науки, обґрунтуванням єдності і злагоди в українському суспільстві. Цьому присвячується *третьій розділ дисертації під назвою "Раціональні засади людського буття"*.

У третьому розділі наголошується, що діячі Чернігівського літературно-філософського кола XVII-XVIII ст. у вченні про раціональні підстави людського буття висловлювали оптимістичні, а в деяких аспектах і утопічні думки. Діячі кола вважали, що власні проблеми люди можуть вирішити самі, керуючись високими етичними принципами "нового Адама", тобто Христа. Це має бути стрижневою думкою, що керує внутрішнім перетворенням кожної людини і згуртовує всіх на принципах спільної віри в одну державу і одне суспільство.

Спираючись на опрацьований матеріал і джерела, констатуємо, що вихідні засади вчення про людину і науку, людину і суспільну злагоду, призначення людини в земному бутті, закладаються в українській філософській думці ще від часів Київської Русі. В Чернігівському колі вони переосмислюються і втілюються в концепцію "нової людини", яку обґрунтовував, передусім, Л.Баранович. Вона знайшла свої форми розробки також у творах І.Галятівського, І.Максимовича, Д.Туптала, І.Орновського, Л.Крщоновича, О.Бучинського-Яскольда та інших.

Людина, гадали мислителі гурту, за допомогою науки (філософії) і віри, повинна внутрішньо перетворитися у "нову" людину, створивши при цьому новий суспільний порядок. Проблему створення такого порядку мислителі Чернігівського гурту вирішують як призначення людини в земному бутті. Суть проблеми полягає в тому, що людина, з одного боку, обмежена тим простором світобуття, який вона сама умовно визначає як сферу життєдіяльності, але вона усвідомлює і неміч своїх можливостей, котрі ставлять під сумнів правдивість того світу, який перед нею постає. Звідси виникає проблема не тільки повноти людських знань, але й повноти змісту людського життя, його непідробленості та істинності. Таке життя, з погляду мислителів Чернігівського кола, можуть започаткувати лише "нові" люди, суспільство яких має спиратися не на силу і зброю, а на злагоду і взаємодопомогу. Від "нових" людей залежить лад у суспільстві, надійність життєзабезпечення народу, характер спілкування і доля України.

Аналізуючи творчість мислителів Чернігівського літературно-філософського кола XVII-XVIII ст., ми знаходимо в ньому зародки утопічного вчення, основу якого складає перетворення суспільства через самооновлення людини. Людина при цьому має уподібнитися ідеалу Христа. Причому життя людини має глибокий зміст і зв'язане з суспільством, а не з верховною волею. Такий погляд закладав ґрунт для подальшого поступу антропологічної філософії в Україні.

Мислителі Чернігівського кола в своїх творах відобразили весь спектр тих проблем, що хвилювали людину XVII-XVIII ст. З погляду діячів кола людина має подвійне джерело активності і життя. Тобто є "внутрішня" і "зовнішня" людина, боротьба між цими тенденціями в людині і рухає суспільство до нових поразок і перемог.

Результати дослідження узагальнюються у висновках, де підкреслюється, що творчість Чернігівського літературно-філософського кола XVII-XVIII ст. - явище складне і не однозначне. Воно зосередило в собі значні тогочасні надбання української і світової філософії. Об'єктом уваги мислителів виступала українська людина в усіх життєвих ситуаціях.

Ідеї Чернігівського кола зараз набувають суттєву наукову і педагогічну актуальність. Діячі кола привертають до себе увагу не тільки як видатні вчені своєї доби, не тільки як фундатори Чернігівського науково-освітнього центру, якому в 2000р., буде 300 років, не тільки як

теоретики морального оновлення і формування філософії "нової людини", не тільки як релігійні й політичні діячі, але як яскраві речники культури бароко в Україні.

Діячі Чернігівського кола - це дуже яскраві постаті XVII-XVIII ст., які прославили Україну в літературно-філософському плані. Саме в цій царині, здається, і можна далі досліджувати актуальне і оригінальне у творчості мислителів Чернігівського гурту стосовно антропологічної та іншої проблематики. Адже кожна із праць мислителів гурту включає загальнофілософські ідеї, що були пов'язані із українською дійсністю.

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях:

1. Антропологізм у спадщині Чернігівського літературно-філософського кола і Київської релігійно-філософської школи: порівняльний аналіз//Київські обрії: історико-філософські нариси.-К.: Стилос, 1997р. С.76-83.
2. Проблема віри в українській філософії//Філософські читання пам'яті Павла Копніна (4-5 жовтня 1997р).-К., 1997р. С.113-119.
3. Антропологічність як риса Української філософії//Філософсько-антропологічні читання. -К.: Стилос, 1997р. С.130-133.
4. Антропологічне вчення Чернігівського літературно-філософського кола//Література та культура Полісся.-Ніжин.: НДП, 1997р. С.15-18.
5. Гуманістична думка Київської Русі та антропологія Чернігівського літературно-філософського кола XVII-XVIII ст.//Сіверянський літопис. Чернігів, 1997р. N5. С.151-152.
6. Молода людина і українська демократична традиція//Молода нація. -К.: Смолоскип, 1996р. С.124-127.
7. Ідея людської універсальності у Чернігівському літературно-філософському колі Л.Барановича//Людина, суспільство, культура: історія та сучасність. Матеріали ювілейної наукової конференції, присвяченої 80-річчю Чернігівського Державного педагогічного інституту імені Т.Г.Шевченка. -Чернігів: Сіверянська думка, 1996р. С.36-37.

Чорний О.О. Вчення про людину Чернігівського літературно-філософського кола (друга половина XVII - перша половина XVIII ст.). - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.05 - історія філософії. - Дніпропетровський державний університет, Дніпропетровськ, 1998.

Захищається рукопис. В дисертації ґрунтовно досліджено вчення про людину мислителів Чернігівського літературно-філософського гурту, його значення у філософській думці України XVII-XVIII ст.

Історико-філософський аналіз людинознавчої проблематики мислителів кола дозволяє конкретизувати шляхи розвитку антропософських ідей на Україні. Вперше комплексно аналізується творчість науковців, які належали до Чернігівського кола і продовжували філософський напрямок Києво-Могилянської колегії на Лівобережній Україні. Дисертант відзначає основні людинознавчі концепції вчених Чернігівського кола, що зберігають свою актуальність при вирішенні сучасних проблем в державі, освіті, вихованні тощо. Вказується на утопічність деяких положень діячів Чернігівського гурту. Дисертаційна робота виконана на основі джерел, декілька з яких вперше вводяться в науковий вжиток.

Ключові слова: антропологія, раціоналізм, гуманізм, менталітет, українське бароко, мораль людини, духовність, людський ідеал.

Черный А.А. Учение о человеке Черниговского литературно-философского кружка (вторая половина XVII- первая половина XVIII веков).- Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.05.- история философии.- Днепропетровский государственный университет, Днепропетровск, 1998.

Защищается рукопись. В диссертации основательно исследовано учение о человеке мыслителей Черниговского литературно-философского кружка, его значение в философской мысли Украины XVII-XVIII ст.

Історико-філософський аналіз човековедческой проблематики мыслителей кружка позволяет выяснить пути развития антропософских идей на Украине. Впервые комплексно анализируются работы мыслителей, которые принадлежали к Черниговскому кружку и были продолжателями философского направления Киево-Могилянской коллегии на Левобережной Украине. Дисертант отмечает основные концепции человекознания ученых, принадлежащих к Черниговскому кружку, которые сохраняют свою актуальность при решении современных проблем в государстве, образовании, воспитании и т.д. Указывается на утопичность некоторых взглядов мыслителей Черниговского кружка. Диссертационная работа выполнена на основании источников, некоторые из них, впервые вводятся в научное употребление.

Ключевые слова: антропологія, раціоналізм, гуманізм, менталітет, українське бароко, мораль человека, духовность, человеческий идеал.

Chorny A.A. Teaching about a man of Chernigov literature-philosophic circle (second half of XVII century-first half of XVIII century). -Manuscript.

Thesis for an academic degree of a candidate of philosophy on speciality 09.00.05.- history of philosophy. - Dnepropetrovsk state university, Dnepropetrovsk, 1998.

Thesis is defended. Teaching about a man by thinkers of Chernigov literature-philosophic circle, its part in the Ukrainian philosophical thought of XVII-XVIII-th. century has been fundamentally researched in the presented thesis.

The historical and philosophical analysis of antroposophical problematics of the thinkers of circle lets to elucidate the ways of development of antroposophic ideas in Ukraine. The works of thinkers, which belonged to Chernigov circle, and which continue philosophic direction of Kiev-Mogilyansk board are complexally being analysed in first time. The thesis-defender marks the base antroposophic conceptions of the scientists, that had ,been belonged to Chernigov circle, that still urgent for the solving of modern problems in state, education, upbringing etc.

Utopia of some opinions of the thinkers of Chernigov circle is being shown. Dissirtation is based on sources, some of which is being introduced in scientific using for the first time.

Key words: antropolog, rationalism, humanism, menthality, ukrainian barocco, human morals, spiritual life, human ideal.